

РИМСКИ ПАНТЕОН – НАЈВЕЋИ НЕБЕСКИ ЧАСОВНИК НА ЗЕМЉИ

ГОРДАНА КОСТИЋ

Филозофски факултет, Београд

E-mail: gkostic@f.bg.ac.rs

Резиме: Приказан је фрагмент рада о анализи античког споменика од светског културног и историјског значаја, Римског Пантеона, не у функцији паганског храма, већ као сунчаног сата огромних димнезија.

1. УВОД

Пантеон у Риму, као династички храм и симбол моћи принципата, саграђен је за боравиште римских соларних богова, можда самог божанства Сунца, па је према свим основним хипостазама тако и уређен. Храм је обновио на рушевинама старог император Хадријан почетком II века н.е., јер је предвиђен да буде дом за суверена као универзалног законодавца. „Пантеон, тако, постаје храм као симбол деификације империјалне моћи, несумљиво *aula regia*“ (Stierlin, 1966, str.155-158)

Његов основни геометријски облик је круг као симбол Универзума и кретања небеских тела. У холу се налазе седам ниша у којима су биле смештене статуе седам астралних божанстава. Огромна купола, која доминира целим простором, сама по себи репрезентује небески свод. Пет касетираних нивоа таванице симболизује пет концентричних сфера планетарног система, познатих у античко доба. Централни отвор – *okulus* – једини извор осветљења у грађевини, извесно репрезентује Сунце.

Кроз такву симболику простора, светлост која шета кроз кружни унутрашњи простор конструише неприсутну трећу димнезију - време.

2. КОРИШЋЕЊЕ ГОДИШЊЕ КРЕТАЊЕ СУНЦА У ГРАДИТЕЉСКЕ СВРХЕ

Становник антике је своје време подређивао искључиво устаљеним активностима; дневни ход Сунца се пратио као временска одредница проведених сати како у политичком, обредно-временском или аграрном

погледу, тако и у контексту митско-епског оквира. Како то и наводи чувени италијански историчар Каркопино, основне категорије рачунања у Старо доба били су „сезона и месец, превасходно соларни и лунарни календар. Сунчаник је чинио основну меру дана“ (Carcopino, 1981, стр. 146). Свако место изласка и заласка Сунца на хоризонту добијало је календарско значење у локалним условима, а у оквирима календара и сопственог заштитника. Повезивањем календара и сунчеве путање религија је добијала моћно средство манипулације и контроле у вези са народом који обрађује земљу и поштује култове.

Градитељи античког Рима су, међутим, годишње кретање Сунца пратили и као природни механизам за одређивање хоризонталног, вертикалног и дијагоналног распореда простора (при том као приручник је коришћено чувено Витрувијево дело *Десет књига о архитектури*, својеврсна техничка енциклопедија оног времена). Сходно томе, за главне тачке пресека у грађењу су коришћене два солстиција и два еквinoxија (као што је то у случају изградње римског castrum-a). Ови елементи за конструисање тродимензионалне шеме налазе се у архитектонској основи римских градова, а у оквиру њих, форума и храмова, и одређују њихове функције.

3. СМИСАО ПАНТЕОНА КАО СУНЧАНИКА

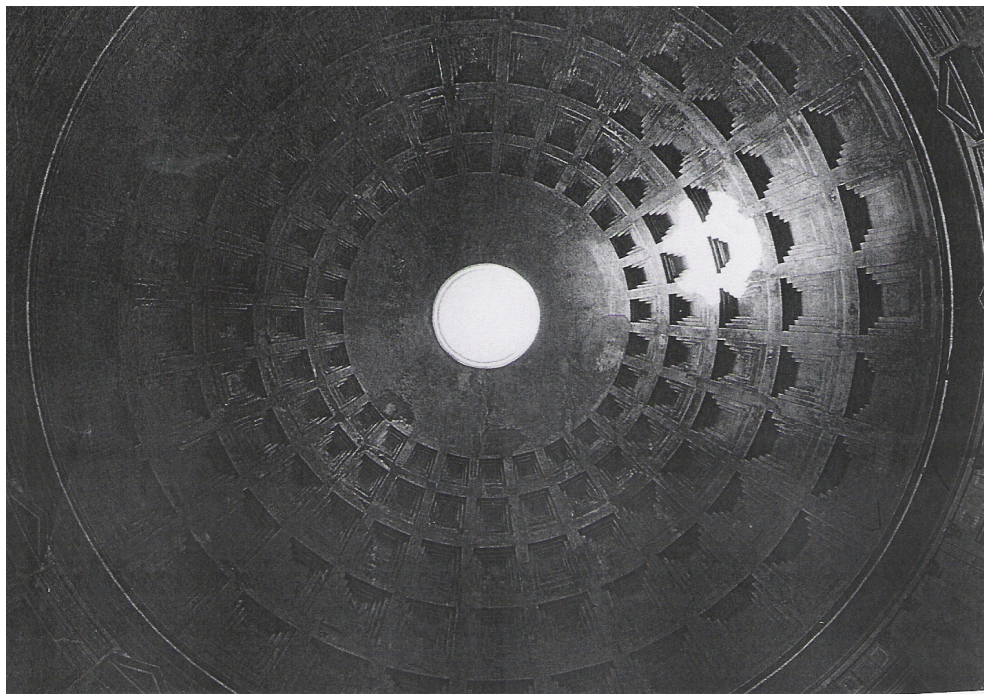
Смисао Пантеона је могуће објаснити кроз такав садржај, метафору и симбол; оригинална идеја да се конструише као сунчаник огромних димензија може се пратити кроз аналогију са сунчаницима са отвором, у широкој употреби, такозвани Аполонијев „паук“, грч. *арахна* (Vitruv., VIII, 206). Припада хемицикличном типу засвођених сунчаника, где се на врху налази кружни отвор (нодус) кроз који пролази уски сноп сунчевих зрака. Часовну мрежу арахне чине лукови за дневне линије, а уједно су пројекција небеског екватора и часовног положаја Сунца. За време солстиција и еквinoxија (као и било ког дана) централни сунчев зрак описује омотач конуса чији је врх у нодусу арахне, а кружница отвора је и тачка географске ширине места. (Тадић, 2002, стр. 54-55)

Пантеон као кружна грађевина са отвором потпуно одговара тој шеми: осунчани круг од окулуса осветљава одређену површину и прави часовну мрежу не само касетиране таванице у пет нивоа за дневно читавање сати, већ и унутрашњост ниша са статуама за време солстиција и еквinoxија. Кроз дневни ход Сунца прати се часовна мрежа у оквиру пет нивоа прстенова куполе: осунчани лукови представљају пет преподневних и пет послеподневних сати током дана. У холу се налазе седам апсида, посвећене седморици астралних божанстава (астроном Клаудије Птоломеј, II век пре н.е.), општеприхваћених у доба римских царева: то су пет планета - Венера, Марс, Јупитер, Сатурн, Меркур и два светлећа објекта: Сунце (Sol) и Месец (Luna) (Pakides, 1974., пас.16).

Слика 1: *Аполонијев паук.*

Којим редоследом су смештане статуе у нишама имало је посебну симболику. Два светлећа објекта као скулпторски приказ потпуна је новина у римској уметности (однос у диспозицији соларних биста детаљно је разрађен код W. Deonna (1946, стр. 131-132). Знамо да је Сол увек са десне, а Луна са леве стране у односу на централни елемент, у овом случају на низ скулптура у нишама. Сол има скулпторски приказ младића у хламиди, са атрибутом који држи у рукама (најчешће бич или глобус) или без тога. Луна је скулпторски рађена као девојка са високо опасаном туником и са обавезним атрибутом, а то је полумесец постављен у коси, на раменима или иза главе (Pliniae, 1969, стр. 103-104). Остале скулптуре су имале већ утврђену иконографију. Мали број научника се бавио овом проблематиком, тако да је могуће само спорадично долазити до извесних закључака.

Слика 2: Унутрашњост Пантеона.

4. СМИСАО ПАНТЕОНА И КАО ГОДИШЊЕГ КАЛЕНДАРА

Првих векова Царства, први дан у недељи био је посвећен старом сунчаном култу, који је временом, постао „мистеријски“ дан свеопштег спасења. Био је то *dies solis* – „дан Сунца“. Бог – Сунце био је *dominus* – „господин“ у правом смислу речи; у III веку н.е. царске власти су се управо трудиле да око тог култа окупе све поданике како на Истоку, тако и на Западу. Дан посвећен великим церемонијалима сунчеве литургије звао се *dies dominica* – „дан господњи“; након победе хришћанства, император Константин је покренуо процес прилагођавања овог дана, који је у почетку био посвећен „господину Сунцу“, а касније постаје дан „господина Исуса“ (Dopini, 1964, стр. 176-180). Велики дани сунчевих литургија су били:

- 21. март – дан пролећне равнодневице. Тих дана светковао се култ Велике Мајке, односно празник посвећен Кибели и Атису, божанствима фригијског порекла, веома омиљен у старом Риму. Свечане игре – *Ludi Megalenseses* – су трајале више од недељу дана (Срејовић - Цермановић, 1990, стр. 241);

- 1. мај - почеком маја почиње циклус празника посвећеном богу Марсу, односно почетка планираних војних похода (Срејовић – Цермановић, 1990, стр. 241);

- 21. јун – дан летње дугодневице је предходио култу *Martaliae*, посвећен богињи *Mater Matuta*, а слављен од 11. јуна (Димезил, 1997, стр. 121-126);

- 1. септембар - почетак жетве и бербе вина, слављен као култ Диониса, односно Баха код Римљана; баханалије су биле веома популарне у Римском царству, али је његов садржај био по свему судећи веома разуздан и суров (Буркхарт, 2006, стр. 191);

- 21. септембар – дан јесење равнодневице, повезан за крај земљорадничких радова и завршетак ратних похода, посвећен богу Марсу, а празнован од почетка октобра (Срејовић - Цермановић, 1990, стр. 241);

- и 21. децембар – дан зимске краткодневице. Стари римски култ који се светковао у то време био је посвећен старој италској богињи *Diva Angerona*, а празновале су се *Divaliae*. (Димезил, 1997, стр. 50-58). Још један празник се светковао у то време у част старе сабињанске богиње подземља *Laterna*, зване *Laternaliae* (Срејовић - Цермановић, 1990, стр. 227). Почетком III века н.е. у периоду зимске краткодневице се славио празник посвећен Митри (Буркхарт, 2006, стр. 205).

Овакав редослед својеврсног календара је могуће приказан у унутрашњости храма. Кружни отвор на Пантеону води сунчеве зраке, за време летње дугодневице 21. јуна, директно на под, где се види кружна шара, настала од окулуса: „ (...) At noon on the summer solstice, the circular pattern created by the oculus, is precisely centered on the floor“ (Wilson-Jones, 2003, стр. 182-184). Око зимске краткодневице, 21. децембра, светлост је вероватно долазила са стране, од главног улаза, јер су сунчани зраци тих дана били у нивоу хоризонта и осветљавали средишњу нишу у којој је била смештена одеђена скулптура.

Многи научници су запазили значај зимског солстиција у оквиру религија спасења где се превасходно радило о паганској светковини сунчевог типа. Треба напоменути да и поред главног пантеона римских божанстава, који су чинили Јупитер, Марс, Квирин и Веста, од давнина је постојао и јак култ Сунца. Равнодневицама (21. марта и 21. септембра) је, опет, придавана велика важност како на подручју духовног, тако и на многа подручја друштвеног, политичког, економског и културног живота. Могуће је претпоставити да је одређена скулптура била датумски маркер – линија за време пролећне равнодневице на коју је падала сенка, односно сунчев снап светлости, и показивала да је прошла цела година, као што је то случај код свих сунчаних сатова.

Међутим, не зна се којим редоследом су статуе у храму биле смештене и осветљаване током године и могућност вршења ритуала одређеним божанствима за време два солстиција и два еквинокција, а нарочито значења скулптура – маркера, Сунца и Месеца, које су отприлике биле на зачелјима (Stierlin, 1996, стр. 156).

5. ЗАКЉУЧАК

Управо је у овом храму Публије Елије Хадријан, император из династије Антонина (владао од 117. до 137.године н.е.), „положио закон“ пред боговима: прокламација легалне доктрине, промовисање закона највишег суда. Он је владар целокупног orbis terrarum; држећи у рукама глобус Универзума и са зракастом круном на глави постаје SOL DIVINUS - *БОЖАНСКО СУНЦЕ*, а касније SOL INVICTUS - *НЕПОБЕДИВО СУНЦЕ* (Grimal, 1968, стр. 281) И више од тога; у храму свих богова, он себе поставља у позицији божанства које контролише и време - Космократор.

Пантеон, као храм – сунчаник, би тако постао микрокосмички бројчаник великог небеског часовника макрокосмоса, у коме сунчев систем као својеврсни механизам одређује сате током дана и свечане дане у оквиру календара.

Литература

- Burkhardt, Jakob: 2006, *Доба Константина Великог*, Нови Сад.
 Витрувије: 1951, *Десет књига о архитектури*, превод са латинског, Сарајево.
 Wilson-Jones, Mark: 2003, *The Enigma of the Pantheon-The interior*, New Haven, USA.
 Гримал, Пјер: 1968, *Римска цивилизација*, Београд.
 Deonna, W.: 1946, *Revue de L'histoire des religions* T., Paris.
 Dimezil, Žorž: 1997, *Древна римска религија*, Нови Сад.
 Donini, Amrogio: 1964, *Преглед повијести религија*, Загреб.
 Каркопино, Жером: 1981, *Рим у раздобљу највишег успона царства*, Загреб.
 Plakides, Stavros: 1974, *The Geocentric and the Heliocentric Theory*, Athenes.
 Pliniae: 1969, *Naturalis Historiae* II, превод са латинског, Београд.
 Срејовић, Д., Цермановић, А.: 1990, *Речник грчке и римске митологије*, Београд.
 Stierlin, Henri: 1996, *The Roman Empire*, London.
 Тадић, Милутин: 2002, *Сунчани часовници*, Београд.

ROMAN PANTHEON - THE BIGGEST CELESTIAL CLOCK ON THE EART

The interior of the Pantheon in Rome has been analyzed from all sides like the biggest sundial. At the top of the dome is a large opening, the oculus, which was only source of the light. Possible connection between the circular pattern, created by the oculus and illumination of ancient statues of astrals gods in seven niches could be explanation of Pantheon as a kind of sundial.